

Twee bokalen representerende respectievelijk een aard- en een hemelglobe

Christoph III Ritter (Neurenberg 1610–1676 Neurenberg)

Rijksmuseum
Amsterdam

Ca. 1640. Verguld zilver, H 25,5 cm, D 10,9 cm

Beide gemerkt op de rand van de voet: stadskeur Neurenberg, meesterteken geheven zwaardarm met drie sterren in schild, gevoerd door Jeremias Ritter (Nädelverzeichnis 181) en vervolgens door zijn zoon Christoph III Ritter
Herkomst: particulier bezit, in bruikleen aan het Rijksmuseum Amsterdam sinds 1970 (2011)

Soms duurt het lang voordat wensen van een museum in vervulling kunnen gaan. Vanaf het moment dat deze bokalen in 1946 furore maakten op de veiling van de bankiers Alfred & Lionel de Rothschild in Londen, stonden ze op het verlanglijstje van het Rijksmuseum en sinds 1970 is er actief met de eigenaren onderhandeld. Dat deze ontwikkeling nu succesvol kan worden afgesloten, stemt op zichzelf al tot grote tevredenheid. Maar dat dankzij deze voorwerpen een heel nieuwe dimensie kan worden toegevoegd aan een belangrijk kunst- en cultuurhistorisch verhaal, maakt het tot een hoogtepunt van de eerste orde.

Waarom waren deze voorwerpen zo gewenst? Vlak na de oorlog wilde het Rijksmuseum de Nederlandse kunst op een nieuwe manier tonen. Juist door de voor een burgerlijke markt vervaardigde Nederlandse hoogtepunten te confronteren met topstukken uit de internationale hofcultuur, worden de Nederlandse eigenheid en de internationale kwaliteit voor een ieder helder voor het voetlicht gebracht. Binnen de hofcultuur had de zogenaamde *Kunstammer* (zie kader p. 32) een belangrijke betekenis: de vorst toonde daar aan ingewijden zijn welstand, zijn kennis en zijn smaak.

CHRISTOPH III RITTER EN NEURENBERG

Neurenberg was het centrum voor *Kunstammer*-stukken. Enkele kunstenaars gaven de toon aan; zij ontwikkelden nieuwe ideeën en concepten die soms nog generaties later door andere zilversmeden werden nagevolgd. Zo bedacht de jong gestorven beeldhouwer in zilver Christoph I Jamnitzer (1563-1618) omstreeks 1615 een nieuw type globebokaal, in de verzameling van het Rijksmuseum vertegenwoordigd door een Italiaanse navolging uit het midden van de 17de eeuw. Het enig bekende paar dat grotendeels door Jamnitzer zelf is vervaardigd, bevindt zich sinds 1634 in de verzameling van de Zweedse kroon. Degene die deze globebokalen omstreeks 1633 voltooide, Christoph III Ritter, ontwikkelde ook een eigen variant. Het nu door het Rijksmuseum verworven paar is het enig bekende dat door hem is gerealiseerd.

De bokalen konden worden gebruikt om uit te drinken. Een naad aan de bovenzijde laat zien dat het bovenste deel afneembaar is. De bol kon met drank worden gevuld, zodat men als het ware uit de wereld dronk. Vaak zullen ze niet zijn gebruikt; hun natuurlijke element vonden zij in de kasten van de *Kunstammer*.

Voor de verwerving van deze bokalen heeft het Rijksmuseum steun gekregen van de BankGiro Loterij, de Mondriaan Stichting, het SNS REAAL Fonds, het VSBfonds en de Vereniging Rembrandt (met steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds).

Foto: P. Oosterhuis, 1955

Globebokaal
Ontwerp Christoph I Jamnitzer, uitvoering anoniem (Venetië)
Ca. 1650. Zilver, H 42 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Daar stonden de creaties van Ritter naast voorwerpen van andere virtuoze zilversmeden, die in de kunstenaars-handboeken van die tijd werden bezongen. Zo konden het ontwerp en de uitvoering van deze bokalen worden vergeleken met de werken van andere kunstenaars in zilver. Direct zal duidelijk zijn geweest dat de ornamenten die de voeten van de bokalen omvatten, zijn gebaseerd op de inventies van de belangrijkste Nederlandse kunstenaar in zilver, Paulus van Vianen.

EEN BOODSCHAP VAN JULIUS CAESAR

Door zorgvuldig naar de objecten te kijken, wordt duidelijk wat de zilversmid ons wil vertellen. Direct wordt onze aandacht getrokken door de bijzonder fraai uitgewerkte sculpturen. Opmerkelijk is dat de figuren anders zijn dan gewoonlijk. Zo plaatste Ritter onder de aardglobe niet

Detail met de figuur van Julius Caesar

de gebruikelijke Atlas, maar een sculptuur van Julius Caesar. Wanneer we het voorwerp omdraaien, spreekt de eerste keizer van Rome ons toe: *Aan Ninus, Barvius en de jongeling uit Pelleas (Alexander de Grote): Ik Caesar, de zoon van Julius, heb allen weerstaan. Ik was de eerste onder de edele zonen van Romulus, eerste prins, alleenheerser en keizer. Daarom is het passend dat de aardglobe op mijn schouders rust.* Rome wordt ook op een andere manier boven de andere wereldrijken geplaatst: door de gemonteerde plaatjes op de voet. Bovenop staat de naam van Rome, op de zijden die van de andere grote rijken uit de oudheid, waarover de genoemde keizers heersten: *Assyria, Persia en Graecia.*

De adelaar bovenop de aardglobe biedt een nieuw perspectief. Toen de oppergod Jupiter de jonge Ganymedes naar de Olympus voerde, nam hij de gestalte van een adelaar aan. Daarom geloofde men dat grote heersers door hetzelfde dier naar het Rijk der Goden waren vervoerd. Omdat alle genoemde heersers in hun eigen tijd als goden op aarde werden vereerd, wordt daarmee de goddelijke status van de monarchie in het algemeen benadrukt. Dat aan deze status ook plichten waren verbonden, wordt duidelijk doordat de aardbol

op de schouders van deze God wordt gehesen. Aan de heerser werd zo meegedeeld dat hij zijn van God gegeven macht diende te gebruiken ten dienste van zijn volk.

De heerserssymboliek die in de aardglobe de boven- toon voert, vindt haar tegenhanger in de hemelglobe. Daar wordt de metafoor verbonden met hemelse machten. Het uitspansel wordt gedragen door een andere vergoddelijkte mens, Hercules. Omdat hij als dank voor zijn diensten door de goden als sterrenbeeld aan de hemel is geplaatst, wordt hij door de zilversmid geïnterpreteerd

Wat is een *Kunstkamer*?

De *Kunstkamer* was een van de voorlopers van het huidige museum. *Kunstkammern* ontstonden rond het midden van de 16de eeuw aan de belangrijkste vorstenhoven. In deze afgesloten vertrekken stonden voornamelijk kunstvoorwerpen uit kostbare en/of exotische

materialen. Maar alleen voor geleerde en hoge gasten werden de deuren geopend. Want alleen zij werden in staat geacht de bijzonder complexe boodschappen te kunnen doorgronden, die door middel van de getoonde voorwerpen werden verteld.

De verzameling van het Rijksmuseum is buitengewoon rijk aan kunstvoorwerpen in deze categorie, en in het Nieuwe Rijksmuseum krijgen de vaatwerken van halfedelsteen, de kokosnoot- en de nautilusbokalen, de met geschilderd email versierde voorwerpen, de klokken en instrumenten, en *last but not least*, de zilveren kunstwerken van Wenzel Jamnitzer, Paulus van Vianen en nu dus ook Christoph III Ritter dan ook een eigen zaal. Zo kan het Rijksmuseum de oorsprong van het tegenwoordige museum laten zien. Tevens wil het in de nieuwe opstelling de rol benadrukken

Tafelstuk
Wenzel Jamnitzer
1549. Zilver, H 99,8 cm, D 46 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

die wetenschappelijke vernieuwingen in de *Kunstkamer* hebben gespeeld. Om die ambitie te kunnen realiseren, zijn de globebokalen onmisbaar.

Kan en schaal met de geschiedenis van Diana en Actaeon
Paulus van Vianen
1613. Zilver, H 33, D 8 cm (kan); 50 x 40 cm (schaal)
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

De zilverzaal in het Rijksmuseum, waar diverse door de Vereniging Rembrandt gesteunde topstukken zijn te zien

Literatuur

Catalogus veiling Alfred & Lionel de Rothschild, Londen (Christie's), 4 juli 1946, nr. 38

P. van der Krogt, *Old Globes in the Netherlands*, Utrecht 1984

A. Tacke, *Der Mahler Ordnung und Gebrauch in Nürnberg*, München/Berlin 2001

R. Schürer, *Die goldschmiedefamilie Ritter*, diss. Würzburg 2004

R. Schürer et al., *Nürnberger Goldschmiedekunst*, cat. Neurenberg (Germanisches Nationalmuseum), 2007

als het element vuur. De afbeeldingen en inscripties op de voet verwijzen naar de andere elementen: aarde, water en lucht. Met de prominente plaats van het element vuur, heeft Ritter misschien nog wel een ander statement willen afgeven. Omdat de kunst van de edelsmid nauw verbonden is met de beheersing van het vuur, heeft hij met de plaatsing van dit element boven alle andere misschien wel willen zeggen dat de edelsmeedkunst de eerste plaats onder de kunsten verdient.

GEOGRAFIE IN DE KUNSTKAMMER

Juist in de 16de en vroege 17de eeuw maakte de cartografie een stormachtige ontwikkeling door. Als gevolg van de ontdekkingsreizen, die onder andere vanuit Nederland werden ondernomen, werden het continent en het sterrenstelsel opnieuw in kaart gebracht.

De aardglobe toont de resultaten van deze ontdekkingsreizen. Op de aardbol zijn verschillende namen en jaartallen weergegeven. Zo staat bij de Beringstraat, die Willem Barentz, en zijn gezelschap verkenden toen zij een poging deden om rond het noordelijk halfrond de begeerde specerijeneilanden in Azië te bereiken, de naam

van Barentsz. en het jaartal waarin die tocht plaatsvond. Op de hemelglobe vinden we de sporen van de Nederlandse ontdekkingsreizen rond het zuidelijk halfrond. Schippers hadden de opdracht gekregen om tijdens hun reizen de stand van de sterren op te meten. Terug in Amsterdam werden die gegevens geordend, en kon Petrus Plancius voor het eerst sinds de oudheid nieuwe sterrenbeelden benoemen. Enkele daarvan, zoals de Paradijsvogel of Avis Indica, dragen dan ook zowel Latijnse als Nederlandse namen.

Dankzij de aankoop van deze twee globes is het mogelijk in de 'Kunstkammer-opstelling' van het Nieuwe Rijksmuseum de fascinatie voor de ontwikkelingen in de wetenschap in het begin van de 17de eeuw te illustreren. Met deze bokalen wordt niet alleen duidelijk hoe internationaal die wetenschapswereld was, ook de grote rol van Nederland in zowel de wetenschap – de cartografie en de sterrenkunde – als de edelsmeedkunst kan met deze belangrijke aanwinst worden getoond ♦

Dirk Jan Biemond
Conservator metalen